

УДК 340.12

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДОГМИ ПРАВА
METHODOLOGICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE
DOGMA OF THE LAW

Сидоренко Олена Михайлівна

к. ю. н., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

ВСП «Миколаївський інститут права

НУ «Одеська юридична академія»

У статті запропоновано виділяти вузький та широкий підходи до розуміння догми права. Стверджується, що догма права безпосередньо пов'язана одночасно з фактичним, нормативним та унікальним. Обґрунтовано, що догма права існує як на рівні юридичної науки, так і на рівні правового життя.

Ключові слова: догма права, юридична наука, правове життя, юридична практика, юридична освіта, позитивне право.

В статье предложено выделять узкий и широкий подходы относительно понимания догмы права. Доказывается, что догма права непосредственно связана одновременно с фактическим, нормативным и уникальным. Обосновано, что догма права существует как на уровне юридической науки, так и на уровне правовой жизни.

Ключевые слова: догма права, юридическая наука, правовая жизнь, юридическая практика, юридическое образование, позитивное право.

In the article authors suggest that a restricted and a broad understanding of the dogma of the law approaches. Argues that the dogma of law is both related to the factual, normative and unique regulatory. Substantiated that the dogma of law exists at the level of jurisprudence (legal science), so at legal life.

Key words: dogma of law, jurisprudence, legal life, legal practice, legal education, positive law.

Методологічне значення догми права у правовій сфері зумовлене тим, що вона має нерозривний зв'язок із правовою реальністю. Необхідність дослідження таких зв'язків виявляється у всій системі юриспруденції, у тому числі в філософії права та загальнотеоретичній юриспруденції. При цьому відчувається потреба у створенні системи категорій і понять, які слугували б методологічною основою при дослідженні питань догми права у правовій реальності.

Дана проблема частково знайшла своє відображення у працях С. С. Алексєєва, А. В. Венедиктова, Д. Д. Грімма, М. М. Коркунова, С. О. Муромцева, Ю. М. Оборотова, М. М. Коркунова, А. Ф. Крижановського, В. С. Нерсисянца, Й. О. Покровського, П. М. Рабіновича, М. М. Райхера, Ф. В. Тарановського, Б. Б. Черепакіна та інших відомих вітчизняних та зарубіжних правознавців.

Незважаючи на те, що проблематика догми права є, без перебільшення, фундаментальною як для теорії юриспруденції, так і для юридичної практики, на пострадянському просторі практично відсутні її спеціальні дослідження, що, безумовно, іще раз підкреслює необхідність переосмислення догматичної проблематики.

Метою даної статті є виявлення методологічних підходів до розуміння догми права. Для досягнення поставленої мети автор вважає за необхідне вирішення таких завдань: 1) визначити особливості вузького та широкого підходів щодо розуміння догми права; 2) запропонувати авторське бачення визначення догми права.

Множинність вимірів права як особливої сфери буття людини та суспільства, проблема багатогранності правового життя та різноспрямованості правового впливу завжди перебували у центрі уваги теоретиків та філософів права. При цьому наукові пошуки у сфері юриспруденції зазвичай реалізуються під знаком необхідності віднайти те єдине, що лежить в основі будь-якого права. У різні часи змінювалося й уявлення про те, що має бути основою права: нормативність, доцільність, справедливість, процесуальність тощо. Однак незмінною до сьогодні залишається сама модель наукознавчого пошуку: виявити такі аспекти права, які б пронизували усю правову сферу, виражали б її вертикальний зріз.

Проблематика структурного зрізу права вирішується багатьма шляхами. Так, на думку С. С. Алексєєва, право має три образи, в якому воно постає перед людьми. По-перше, у вигляді загальнообов'язкових норм, законів, діяльності судових та інших юридичних установ – юридичних реалій, з якими стикається кожна людина у своїй практичній діяльності. По-друге, у вигляді особливого, складного соціального утворення – своєрідного і значного підрозділу, підсистеми в суспільстві, яка має свою особливу природу і логіку, тобто правової системи. По-третє, у вигляді явища всесвітнього порядку – одного з основ і проявів життя розумних істот, людей, тобто як природне право [1, с. 3]. Така тривимірність права виражає не лише його універсальну природу, але й вказує на всеосяжність нормативності – ключової, на думку видатного правознавця, властивості права.

При цьому нормативність права, за С. С. Алексєєвим, – не лише основна його характеристика як соціальної цінності, але й ключовий аспект тієї специфічної цілісності, що іменується догмою права [2, с. 117–118]. При цьому спектр поглядів на те, що таке догма права, є настільки широким, що сьогодні навряд можна констатувати про завершеність цієї теми, але й навіть визначити більш-менш однозначну концепцію цього багатогранного явища.

При цьому досить часто говориться про те, що практикуючі юристи та вчені правознавці мають справу з «догмою права». У поняттях «догма права», «догматична юриспруденція» виражаються: специфічний предмет юридичних знань, особливий сектор соціальної дійсності. У той же час має місце брак системного уявлення про те, чим, власне, є догма права: чи є вона виключно компонентом юридичної науки, чи можна вважати, що догма права є компонентом правової сфери, які зовнішні та внутрішні зв'язки догми права з іншими компонентами правової структури тощо.

Усі ці питання вимагають чіткого усвідомлення того, що розуміється під догмою права у загальнотеоретичній та філософській юриспруденції. Аналіз юридичних досліджень, присвячених догмі права та догматичній юриспруденції, дозволяє стверджувати про існування вузького та широкого підходів до їх розуміння.

З точки зору вузького підходу, догма права постає як сукупність вихідних начал досягнення права в рамках тієї чи іншої школи права. Таке розуміння має своїм корінням римську догматичну юриспруденцію, коли догма права розуміється як продукт логічної розумової діяльності з узагальнення та систематизації розрізнених нормативних положень. Нескладно помітити, що такий підхід пропонує під догмою розуміти доктрину права.

Найбільш яскравим представником вузького підходу до розуміння догми права був С. О. Муромцев. На його думку, соціологія права відрізняється від загальної теорії права (в рамках якої, на його думку, й існує догма права), оскільки соціологія має справу не з узагальненням умовиводів, а з узагальненням реальних фактів і ставить собі за мету встановлення законів. Завдання соціології права полягає в систематизації та класифікації, не у формально-логічній обробці діючого законодавства, а у відкритті соціологічних законів розвитку правової системи [3, с. 5]. Загальній теорії права, на думку С. О. Муромцева, «чужа практична сторона», вона «не займається ідеальним державним і правовим ладом, не прагне до розкриття кінцевої мети державного та правового життя». Загальна теорія права є частиною соціології у широкому сенсі, бо нічого не приписує, а лише досліджує «те право, яке діє, але не те право, яке б мало діяти». Називаючи догму права частинкою юридичного мистецтва, С. О. Муромцев підкреслює, що догматичне дослідження охоплює декілька процесів [4, с. 765–766], а саме: – описування різноманітних юридичних форм, що в сукупності утворюють право; – узагальнення, формою якого є принцип права, що проливає світло на конкретний окремий випадок; – визначення (категорії юридичних фактів, які передаються правилами (нормами) або принципами, отримують свою особливу назву, і кожна така назва підлягає визначенню); – класифікація, тобто системне розташування юридичних правил, принципів і визначень.

Позиція С. О. Муромцева зустріла серйозну підтримку та одночасно викликала гострі суперечки. Заперечення наукового догматичного напрямку у сенсі самостійної науки викликало несприйняття з боку С. В. Пахмана, О. Х. Гольмстена, Д. І. Азаревича. Порівнюючи догму права з природознавством, С. В. Пахман

зближував її з математикою, а О. Х. Гольмстен навіть сформулював деякі з законів, відкритих юридичною догматикою, вважаючи, що формально-логічне дослідження становить «юридичну статистику, або юридичну теорію права, або юриспруденцію у власному сенсі цього слова» [5, с. 9].

У сучасній юриспруденції вузький підхід до розуміння догми права обґрунтовував В. С. Нерсисянц. Він визначав догму права як загальноприйняті в юриспруденції (правовій доктрині чи юридичній школі) вихідні основні положення про позитивне право, його встановлення і дію [6, с. 382].

Вузьке розуміння догми права, що виражається в її інтерпретації як певної логічної системи, що існує виключно в межах правосвідомості та на цій основі функціонує як певний засіб правового мислення, сьогодні складно вважати вдалим. Адже проблема догматичного усвідомлення права зокрема та догматичної юриспруденції в цілому полягає не в тому, щоб створити систему логічно впорядкованих понять, а в тому, щоб ці поняття мали свій практичний еквівалент.

Власне, розрив між юридичною теорією у формі догматики та юридичною практикою, який сьогодні яскраво виражений у правовій системі України, на нашу думку, виник через активні намагання сконцентрувати догму права в межах юридичної науки, законсервувати її на рівні теоретичних узагальнень.

Вихід за межі вузького підходу до розуміння догми права вимагає, відповідно, і виходу за межі нормативізму та юснатуралізму як моністичних концепцій права. На нашу думку, сучасний підхід до догми права можна базувати на ціннісно-нормативному праворозумінні, відповідно до якого право постає як історично сформована, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для попередження та розв'язання конфліктів, збереження соціальної цілісності [7, с. 56–57]. На таке розуміння права ми будемо спиратися при розкритті особливостей догми права.

У цьому контексті більш вдалим, з нашої точки зору, є широке розуміння догми права, суть якого полягає у тому, що при вирішенні питань юридичної догматики ми

повинні орієнтуватися не лише на норми права взагалі, принципи права взагалі, правові відносини взагалі, але й на конкретні їх прояви: саме ці правові відносини, саме ці правові норми тощо. Таке розширення природи догми права дозволяє пов'язати в єдине ціле юридичну науку та практику, а догма права стає одним з компонентів правової системи. Уперше така думка була висловлена югославським ученим Радомирком Лукічем. На його думку, догма права не зводиться до догматичного методу, який мислиться як специфічний процес осягнення, розмежування та синтезу понять з метою охоплення права як деякого інтелектуального явища [8, с. 36–37], тому догма права у вузькому сенсі (як умовивід певних теоретичних положень з позитивного права) має доповнюватися практичною методологією права, що полягає у трансляції наукової правової методології на практичну сферу.

Як зазначає С. П. Погребняк, «можливості, що надаються правом, мають бути конкретними і справжніми (реальними), практично здійсненими, а не теоретичними та ілюзорними. Право за цих умов має розглядатися не просто як належне, а як вкорінене у практику належне, що перебуває в процесі становлення, стає частиною реальності» [9, с. 166–167].

Таким чином, специфічна риса широкого розуміння догми права полягає у її одночасно індуктивному формулюванні, коли структурні компоненти догматики виводяться з діючого права, юридичної практики, а також у дедуктивній обробці, коли в одиничному відшукується загальне.

У трактуванні догми права в сучасній юриспруденції принципове значення мають доробки С. С. Алексєєва. Розглядаючи догму права в розрізі розвитку юридичної науки, він стверджує, що формування юридичної догматики – шлях правових знань до позитивної науки. Догма права при цьому постає як система практично значимих фактів, правових реалій – діючих правових норм, законів, юридичних прецедентів, правових звичаїв, їх розуміння, тлумачення, практики застосування (усього того, що під таким кутом зору має назву «позитивне право») [10, с. 37]. Ця думка видатного сучасного правознавця дозволяє розмежувати догму права та догматичну юриспруденцію, коли перша постає як особливий компонент

права на усіх рівнях його функціонування (наука – практика – освіта), а друга є лише компонентом юриспруденції, що доповнюється філософською (філософія права та філософія держави), фундаментальною (загальна теорія держави і права, історія держави і права, історія правових учень), організаційно-прикладною, міжнародною та інтегративною юриспруденцією [11, с. 34]. Зі схожих позицій аналізує догму права Р. А. Ромашов: «догма права об'єднує однозначно прийнятні в рамках даної правової системи поняття, принципи, технології, що характеризують право як інструмент регулятивно-захисного впливу» [12, с. 8].

Таким чином, догма права є не лише структурним зрізом юридичної науки, як вважав Ф. В. Тарановський, але й структурним зрізом усього права. Така думка продовжує своє розгортання у дослідженнях Ю. М. Оборотова, для якого догматичний зріз правової реальності має доповнюватися ціннісним зрізом, завдяки чому відбувається взаємопроникнення нормативного та ціннісного у механізмі дії права.

Так, переводячи питання про догму права до сфери аксіологічної характеристики права, Ю. М. Оборотов стверджує, що догма права – це правова цінність, що втілює властивості права та є основою юридичної освіти і юридичної практики, що виражена в правових нормах, правових актах та правових відносинах [13, с. 150]. Серед компонентів догми права науковець говорить також про правові принципи, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, різноманітні нормативні та індивідуальні акти.

Догма права, виведена за рамки умоглядних конструкцій у площину практичної дії права, постає як сутність, що визначає твердість і незаперечність самої основи, відповідно до якої вирішуються всі юридичні питання, тому що право, виражене в законі, інших джерелах, постає перед людьми і перед державою як тверда, незаперечна підстава для нормативного регулювання поведінки людей і дій держави.

Догма права, таким чином, виражає реальне об'єктивне (позитивне) право, що існує в даному суспільстві, у кожен даний момент, – це «те, що є» – суворо визначена «даність» і «незмінність». При цьому вираз «догма права» позбавлене

звичних для багатьох людей негативних відтінків: це цілком нормальний, «добропорядний» і навіть професійно престижний, знаковий у юридичній сфері термін, що характеризує образ права як об'єктивної реальності [14, с. 7]. Ця думка С. С. Алексєєва якнайкраще виражає його концепцію догми права. Фактично, для видатного правознавця догма уособлює в собі усе те, що є, власне, правовим у нормативному сенсі.

Незважаючи на послідовність та логічність нормативізму у викладенні концептуальних характеристик догми права, головна його проблема полягає у неврахуванні критичних соціальних параметрів правової сфери. Саме з цих позицій критикував свого часу юридичну догматику Макс Вебер, коли писав, що якщо соціологія, використовуючи свої граничні категорії (такі як «суспільство», «соціальна дія» тощо), прагне вивести їх до площини реальної соціально орієнтованої практики, то юриспруденція продовжує залишатися на умоглядному та нормативному рівні і навіть не намагається за сукупністю правових нормативів, логічних конструкцій та різноманітних принципів побачити життєвість права, «вивести» догму «у світ» [15, с. 507–509].

Норма права не в змозі охопити усієї палітри компонентів догми права, оскільки вона пов'язана з проявом права як логічної системи. На рівні догми права своєрідність права як логічної системи характеризується її глибокою єдністю з формальною логікою, чи ширше – математичною (символічною) логікою [16, с. 17].

На наше переконання, така оцінка догми права у більшості випадків і сьогодні зберігає свою істинність. А тому необхідно створити цілісну концепцію догми права, яка б поєднувала у собі і нормативні, і формально-логічні, і практичні компоненти правової сфери. Таку єдність може забезпечити сприйняття догми права з позицій фактуалізму, згідно з яким догма права є фактом соціального життя не лише тому, що вона виражена в нормативних текстах, через що на неї поширюються критерії загальнообов'язковості, але й тому, що вона є фактом науковим та фактом данністю, в якій перебуває та розвивається юридична практика.

Догма права, таким чином, має справу з фактичним зрізом правової реальності, тобто фіксує у знятому вигляді нормативи, відносини, принципи та постулати, що

невід’ємно присутні у правовій сфері. Це дозволяє стверджувати, що догма права безпосередньо пов’язана одночасно з фактичним, нормативним та унікальним. Право у догматичному вимірі постає як сукупність фактів.

Ю. М. Оборотов констатує, що сучасна догма права втрачає свою стійкість, стає рухливою, плинною. Справедливо зауважено, що зміни в суспільстві трансформують засади права, а відповідно, повинні змінитися ознаки права і їхнє сприйняття. При цьому відбувається формування нових властивостей реальності, змінюються ознаки права як міри свободи формально рівних індивідів.

Утрата догмою права своєї стійкості, по-перше, означає кризу сучасної правової нормативності. Цю кризу іменують також інфляцією права, яка виражена у невідповідності кількості правових нормативів соціальним потребам людини і суспільства, коли кількість нормативно-правових актів переходить усі розумні межі [17, с. 95–96]. Інфляція права розмиває не лише законодавчі масиви, але й поле їх практичної реалізації, а тому вражає також догму права. Криза нормативності, що породжує інфляцію, втрату легітимності та веде до ігнорування загальнообов’язковості, руйнує догму права, оскільки вона починає переходити межу не правових практик.

З іншого боку, плинність та нестабільність догми права виражається також у сфері юридичної науки, де вона часто залишається осторонь дискусій щодо фундаментальних засад права, переходячи в площину галузевих досліджень. Але й на цьому рівні догматика за останні роки пережила величезну кількість змін та трансформацій, породжуваних ідеями прав людини, індивідуальної свободи та демократизації.

Специфіка сучасного розуміння догми права, як бачимо, виражена в тому, що догма права розглядається не просто як напрямок наукового осмислення правового життя. Догма права, існуючи на різних рівнях правової реальності, виражає онтологічні компоненти права. У цьому контексті висловлюються ідеї щодо того, аби розглядати догму права як одну зі складових структури права.

В контексті правового розвитку питання про структуру права пов’язується не тільки з існуванням нормативної його складової. Структура права – це не тільки

сукупність його статичних компонентів, але й їх динаміка, що дозволяє їм існувати в конкретних вимірах простору і часу, а в найширшому контексті структура права дозволяє йому діяти в різних системних рамках.

Таким чином, через ознаку структурності розкривається єдина природа права, що дозволяє йому залишатися правом в абсолютно різних за специфікою, складом учасників у різних сферах життя суспільства і людини – від міжособистісних правових комунікацій до транснаціональних і глобальних правових відносин та інститутів. Розгляд права крізь призму його структурності дозволяє не лише повному співвіднести право, систему права і правову систему, але й розкрити його фундаментальні онтологічні основи, специфіку дії та ефективності.

Виходячи з широкого розуміння догми права, можна запропонувати таке її визначення. *Догма права – це структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права і правових категорій та понять, у яких ця система відображена.*

Подальші наукові пошуки: 1) визначити особливості догматичної юриспруденції; 2) вказати на особливості використання догматичного методу в юриспруденції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. — М. : НОРМА, 2001. — 748 с.
2. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 759 с.
3. Сальников М. В. Догма права в концепции С. А. Муромцева / Сальников М. В., Румянцева В. Г. // История государства и права. — 2004. — № 5. — С. 5—6.
4. Муромцев С. А. Что такое догма права? / С. А. Муромцев // Юридический Вестник. — 1884. — № 4—6. — С. 765—771.
5. Гольмстен А. Х. Несколько мыслей о позитивизме в науке права / А. Х. Гольмстен // Юридические исследования и статьи. — СПб., 1894. — С. 3—22.
6. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц. — М. : ИНФРА-НОРМА-М, 1999. — 552 с.

7. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учеб. / Под ред. Ю. Н. Оборотова. — Одесса : Феникс, 2011. — 436 с.
8. Лукич Р. Методология права / Радомир Лукич ; под ред. и с вступ. ст. Д. А. Керимова. — М. : Прогресс, 1981. — 302 с.
9. Погребняк С. Ознаки права в контексті сучасного праворозуміння / С. Погребняк // Право України. — 2010. — № 4. — С. 164—169.
10. Алексеев С. С. Избранное / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 2003. — 480 с.
11. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция – теория государства и права нового времени / Ю. Н. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — Т. VIII. — Одесса : Юрид. л-ра, 2009. — С. 34—37.
12. Ромашов Р. А. Реалистический позитивизм: интегративный тип современного правопонимания / Р. А. Ромашов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2005. — № 1. — С. 4—12.
13. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии : монография / Ю. Н. Оборотов. — Одесса : Юрид. л-ра, 2001. — 160 с.
14. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1971. — 223 с.
15. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послеслов. Ю. Н. Давыдова ; предислов. П. П. Гайденко. — М. : Прогресс, 1990. — 803 с.
16. Лобовиков В. О. Математическое правоведение. Часть 1. Естественное право / В. О. Лобовиков. — Екатеринбург : Изд-во Гуманитарного ун-та ; Изд-во Уральской государственной юридической академии, 1998. — 240 с.
17. Оборотов Ю. Н. Инфляция власти и права как индикаторы слабого государства / Ю. Н. Оборотов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». — Т. IX. — Одесса : Юрид. л-ра, 2011. — С. 95—96.